

VII Дунайські наукові читання

етнографічний нарис). Одеса, 2020. 72 с.

8. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. Нариси традиційної культури українців Одещини (Миколаївський р-н). Одеса, 2010. 392 с.

9. Ленін, Сталін, бринза. Як у бессарабському степу відродили знищене село. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/9/7223127/>

10. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та спеціальна географія». Одеса, 2009. 19 с.

11. Рожнова В. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип.39. С.35-44.

12. Фрумушика-Нова. Офіційний сайт. URL: <https://frumushika.com>

13. Nataliia Petrova «Frumushyka Nova»: representation of Budzhak ethnic groups culture. *Analele Universităţii Dunărea de Jos din Galaţi*, Fasc. XX, Sociologie, nr. 15, 2020, pp. 35-44.

УДК 321.02

DEFINITIONS OF THE CONCEPT «POLITICAL PARTICIPATION CITIZENS»: THEORETICAL ANALYSIS

Svitlana Sadova¹

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН»: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Світлана Садова¹

Abstract. *The article considers the theoretical and practical dimensions of political participation of citizens both at the general and local level through such determinants as political culture, political regime, political socialization, political status and socio-demographic characteristics of the individual.*

Key words: *political system, political participation, civic participation, political culture, political regime, local dimension of politics.*

Анотація. *У статті розглянуто теоретичний і практичний виміри*

---

¹ Teacher, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: sadova@idguonline.net; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7268-9001>

¹ викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: sadova@idguonline.net; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7268-9001>

політичної участі громадян як на загальному, так і на локальному рівні через такі детермінанти як політична культура, політичний режим, політична соціалізація, політичний статус та соціально-демографічні характеристики індивіда.

Ключові слова: *політична система, політична участь, громадянська участь, політична культура, політичний режим, локальний вимір політики.*

У сучасній соціологічній і політичній науці існує кілька понять зі словом «участь»: «політична участь», «громадянська участь», «громадська участь», а також суміжне з ними поняття «політична поведінка». Аж до середини 50-х рр. в політичній науці, перш за все зарубіжній, політична участь розглядалась переважно як участь громадян у виборах і державному управлінні. Сучасне, вживане у широкому значенні поняття «політична участь» стало використовуватись після опублікування в 1963 році програмної роботи Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура» [1]. В даний час переважною більшістю вчених різних напрямків політична участь визначається як участь членів суспільства в існуючих політичних відносинах і структурах влади. У вітчизняній науці в міру свого розвитку поняття «політична участь» також зазнало ряд змін. У радянський період політична участь розглядалося як діяльність громадян в руслі стратегічних і тактичних завдань комуністичної партії. Становлення демократичних засад в суспільстві розширило рамки політичної участі, сприяло створенню його нових каналів і форм. Сьогодні деякі вчені визначають політичну участь як сукупність різних способів практичної діяльності громадян в сфері застосування державної влади. Інші вважають, що політична участь - це вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень [3, 4]. З точки зору теорії соціальної дії політична поведінка – це різновид соціальної дії, що має політичні результати, які характеризуються орієнтацією на інші соціальні суб'єкти і має суб'єктивний сенс (мотивацію). В цілому категорія «політична поведінка» є досить широкою і охоплює всі прояви людської активності, в тому числі і бездіяльність в сфері політичного життя. При цьому мова йде про поведінку всіх суб'єктів, що впливають на політику: фізичних і юридичних осіб, державних органів, соціальних груп і спільнот, а характер і спрямованість цієї поведінки визначається в залежності від співвідношення об'єктивних (зовнішня соціальне середовище) і суб'єктивних (внутрішні спонукання людей) чинників. Одиницею політичної поведінки є конкретний вчинок, особистісно і суспільно значимий акт, в якому відображаються політичні переконання людини, матеріалізується його політична культура. Під «громадянською участю» вітчизняні вчені розуміють реалізацію одного з принципів існування громадянського суспільства в рамках конституційної демократії. В даному випадку мова йде про гарантовану конституцією можливість громадян публічно висловлювати свою позицію, об'єднуватися з однодумцями для

VII Дунайські наукові читання

обміну думками, пропаганди своїх поглядів, надання організованого впливу на органи влади і т.д. [5, с. 384-386]. Ідея громадянської участі передбачає включення і вплив на прийняття рішень і контроль над їх виконанням громади, тобто, дієвий процес самоврядування на місцевому рівні. Існує і більш категоричний погляд на цю проблему, згідно з яким однією з головних рис громадянського суспільства є центральна роль в ньому індивіда. Не держава, не політична партія чи інша громадська організація, а саме вільний громадянин з властивою йому системою цінностей, потреб і інтересів є основою суспільства і держави і при наявності можливостей їх реалізації перетворюється на головного учасника суспільного розвитку. Поняття «громадська участь» використовується для позначення діяльності в рамках громадського об'єднання або руху, наприклад, роботи в профспілковій або молодіжній організації, участі в екологічному або патріотичному русі і т.д. На думку Слюсаревського М. «громадську участь можна вважати організованим і конструктивним видом політичної участі» [7]. Виходячи з цього, безпосередня участь у виборах, референдумах, акціях протесту до суспільної, тобто громадської участі не відноситься. Таким чином, родовим для визначення різних видів участі громадян в політиці є категорія «соціальна поведінка», яке включає в себе поведінку професійних і непрофесійних суб'єктів політики. Дії непрофесійних суб'єктів політики, тобто суб'єктів громадянського суспільства і складають поняття політичної участі. Поняття «політична участь» і «громадянська участь» на локальному рівні можуть вживатися як синоніми. Узагальнюючи вищенаведені міркування, а також сучасні уявлення про політичну участь як про багатовимірний і багаторівневий соціополітичний процес, що включає широкий набір дій громадян, пов'язаних з владою і впливом в політиці, можна дати наступне визначення. Політична участь – це вплив, який чиниться суб'єктами громадянського суспільства на політичну систему під впливом особистісних і групових особливостей, політичної культури та інших соціальних факторів, з метою реалізації своїх інтересів. Політична участь індивідуального або колективного суб'єкта ґрунтується на сукупності певних передумов, що або сприяють розвитку політичної активності, або призводять до політичної апатії і пасивності. У зв'язку з цим вітчизняні дослідники виділяють різні чинники, що впливають на активність політичної участі. Підсумовуючи наявні дані всіх детермінант політичної участі, їх можна розділити на дві групи: середовищні (залежні від зовнішніх умов, в яких знаходиться індивід) і суб'єктні (визначені особистісними особливостями індивіда).

Розглянемо наведені детермінанти. Середовищними факторами стають особливості політичного режиму. Стимулами для політичної участі можуть служити як загальний політичний контекст, так і конкретні події, що відбуваються в політичному житті держави. При цьому сама політична система і окремі її інститути висувають певні вимоги до суб'єктів участі. В одних умовах від них

очікується висока активність а в інших – ні. Наприклад, при тоталітарному режимі політична участь є масовою, але носить примусовий характер і легко регулюється правлячими колами. Найчастіше громадянами маніпулюють з метою зміцнення влади. При демократичному ладі різні політичні інститути також прагнуть до розширення політичної участі населення, але при цьому участь носить вільний і добровільний характер. Будь-який політичний режим, який існує в державі, ґрунтується на певній ідеології, яка визнається переважною більшістю громадян і має суттєвий вплив на їх політичну участь. Під ідеологією розуміється концентроване і систематизоване вираження цілей і цінностей в політиці або деяка система пояснюють світ уявлень та похідних від неї цінностей і норм. Ідеології служать орієнтирами для суб'єктів політичної участі, причому в набагато більшому ступені для громадських або групових, ніж для індивідуальних [6]. Слід так само відзначити, що колективні політичні дії завжди починаються на хвилі розвитку відповідних настроїв, а пік масової активності збігається з гребенем настроєвою хвилі. Спад масової політичної активності практично завжди означає значне ослаблення відповідних настроїв або їх перехід в латентний стан. Ще одним середовищем ним фактором є ступінь розвиненості політичної системи і її здатність (в т.ч. через ЗМІ) мобілізувати населення. У загальному випадку показником ступеня розвиненості політичної системи можна вважати політичний режим, що діє в тій чи іншій державі. Однак при більш детальному розгляді можна виділити ще ряд параметрів які характеризують розвиненість політичної системи і впливають на політичну участь громадян:

- реальний обсяг прав і свобод громадян, який виражається в можливостях реалізації ними своїх інтересів і переваг;

- ступінь розвиненості політичних інститутів, яка визначається наявністю незалежних органів законодавчої, виконавчої та судової влади, місцевого управління та самоврядування, багатопартійності, мережі громадських об'єднань, характером законодавства, що регламентує їх права;

- характер методів здійснення державної влади і досягнення політичних цілей, який виражається в тому чи іншому співвідношенні заходів переконання і примусу.

Залежно від розвиненості політичної системи органи державної влади можуть застосовувати різні методи мобілізації громадян в політичну діяльність. При слаборозвиненій політичній системі переважають примусові і зобов'язуючі заходи. У разі високорозвиненої політичної системи політичні інститути застосовують різні пропагандистські і переконуючі методи щодо громадян: інформування через засоби масової інформації, залучення до участі в масових політичних акціях і заходах, створення умов для більш широкої політичної участі і т.п. Ще одним із найважливіших середовищних факторів вважається політична культура. Відповідно до типології запропонованої американськими вченими Г. Алмонд і С. Вербою існують три основних і кілька змішаних типів політичних культур.

VII Дунайські наукові читання

Перший тип – патріархальний. Тут політична система незалежно управляється вождями, характеризується повною відсутністю у громадян інтересу до політики і вимагає від них сліпого підпорядкування. Даний тип культури блокує політичну участь. Другий тип – підданський. Він відрізняється сильною позитивною орієнтацією громадян на політичну систему і слабким рівнем особистої участі. У цій моделі лідери очікують від своїх послідовників не відданості справі, а особистої лояльності. Такий тип політичної культури стимулює зростання або формального інституційного участі, або при неприйнятті системи позаінституціональної участі. Третій тип – активістський. Він відрізняється політичною компетентністю громадян і їх прагненням грати істотну роль в державних справах, що передбачає і високий інтерес, і активність, і позитивне ставлення до політики. Також важливими факторами стають соціально-економічний розвиток і структура зайнятості населення [2, с. 257-260]. Доведено, що підвищення рівня соціально-економічного розвитку призводить до ускладнення цивільних установок індивідів і потім до розширення масштабів політичної участі. Позитивний вплив на цей процес надають зростання доходів, підвищення освітнього рівня, становлення сучасної системи професійних ролей і структури зайнятості [4]. Крім того, динамічний соціально-економічний розвиток згладжує соціальну нерівність і забезпечує зміцнення політичної стабільності. Обидва ці фактори обумовлюють спрямованість політичної участі на зміцнення і розвиток демократії та інституціоналізацію політичної діяльності. При нестабільному соціально-економічному розвитку переважає неінституціоналізована політична участь, спрямована на перерозподіл майнових благ і власності. Невирішені проблеми накопичуються, збільшуючи кількість вимог, що пред'являються до політичної системи, а значить, посилюється протестний і не конвенціональний види політичної участі, яка дестабілізує суспільство і політичну систему, перешкоджаючи соціальної та економічної модернізації.

Актуальна соціальна ситуація і обумовлена нею ступінь політичної участі завжди пов'язана не тільки з лінійною динамікою протікання соціально-політичних і соціально-економічних процесів. При оцінці політичної активності необхідно враховувати, що кожен з політичних процесів має власний внутрішній ритм, тобто циклічність, повторюваність його основних стадій. У політиці існує подвійна циклічність: поряд з віковими циклами тривалістю в 20-25 років спостерігаються і короткі цикли в 4-6 років, пов'язані з проведенням виборів до органів влади. Політична активність населення у зв'язку з виборчими циклами розвивається відповідно до фаз висування кандидатів, обговорення їх кандидатур, обрання та контролю над їх діяльністю. У міру наближення виборів активність всіх політичних акторів зростає, а через деякий час після виборів вона знижується. Довгі цикли дозволяють аналізувати і прогнозувати поведінку учасників політичного процесу на більш тривалі періоди часу. У нашій країні активна фаза

довгого циклу припала на 2004-2014 роки, коли відбувалися бурхливі події у суспільно-політичному житті країни, а саме Помаранчева революція та Революція Гідності. В даний момент відзначається зростання протестного виду активності політичних акторів, через негативні середовищні фактори, такі як низький рівень соціально-економічного забезпечення громадян та неспроможність влади на місцевому рівні вирішувати нагальні питання життя громади. На політичний процес і рівень політичної активності громадян можуть впливати зовнішні і внутрішні чинники. До зовнішніх факторів належать, зокрема, військові дії в регіоні або зміна режиму в суміжній державі. В якості внутрішнього чинника може виступати активізація терористичних організацій в країні. При цьому важливий період, в який відбувається та чи інша значуща подія. Якщо воно трапиться в період невисокої політичної активності, то ймовірно воно не вплине на фундаментальну стабільність і роль громадян в політичному процесі. Якщо додаткові фактори проявляться в період сплеску активності, вони примножать рівень політичної участі громадян.

Суб'єктні фактори. Тут враховуються особистісні риси, мотиваційна сфера особистості, і, також, інтереси групи. Особливості політичної участі багато в чому пов'язані з інстинктами, які характерні для будь-якої людини, і тими навичками, які кожна особистість набуває протягом життя. Інстинкти є вродженими біологічно детермінованими моделями поведінки [5, с. 257-260]. Наприклад, інстинктом самозбереження можна пояснити деякі вчинки політиків, нераціональні з точки зору здорового глузду. В цілому інстинкти охоплюють всі несвідомі, ірраціональні, почуттєві форми індивідуальної і колективної дії, переважно пов'язані з позаінституціональним типом політичного участі. Навички з'являються в результаті соціального навчання. Це вміння, які потрібні для виконання своїх ролей і функцій будь-яким учасником політичного процесу; звички, що формуються у громадян в певній політичній культурі; стереотипи, які є наслідком повторення певних політичних дій і спрощують прийняття рішень. Головною характеристикою розумних дій (на відміну від розглянутих вище) є їх виражене цілепокладання. Для додання політиці цілеспрямованого характеру, що об'єднує різних її учасників, розробляються всілякі програми, ідеологічні схеми, доктрини, концепції конкретних політичних акцій і кампаній. Всі вони пов'язані із задоволенням людських потреб. Однак люди йдуть в політику не тільки тоді, коли хочуть задовольнити ті чи інші потреби, а й тоді, коли відчувають загрозу їх задоволенню і не можуть впоратися з нею приватно [5, с. 384-386].

Наступним суб'єктивним фактором що впливає на політичну участь стає соціальний статус особистості, групи і наявність політичного досвіду. Вплив статусних показників на характер політичної поведінки та участі в політиці досліджувався багатьма вченими. В даний час сам цей факт не підлягає сумніву, розбіжності виникають лише з приводу характеру і сили впливу, а також про

VII Дунайські наукові читання

національну специфіку цього явища. Зокрема дослідження, проведені в країнах Західної Європи і США, свідчать, що більш активно в політиці беруть участь чоловіки – представники середньостатусних і високостатусних груп. Більшість тих, що беруть участі в політиці – літні люди, жінки, громадяни з низьким рівнем освіти. Конформістський тип політичної участі в більшій мірі властивий представникам старших вікових категорій, реформізм – чоловікам, особам середнього віку, з високим рівнем освіти, активізм переважає серед чоловіків, молоді та осіб з високим рівнем освіти, неконвенціональні форми політичної активності більшою мірою поширені серед молоді (чоловіків і жінок в однаковій мірі) [7]. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити загальний висновок, що в міру підвищення соціального статусу особистості зростає і ступінь її залученості у політичні відносини. Ще одним суб'єктивним фактором є політична соціалізація, яка являє собою процес включення особистості в політичну сферу, пов'язана з формуванням політичних орієнтацій, цінностей, норм і установок. Будь-яку політичну дію можливо здійснити лише тоді, коли людина налаштована на неї, має попередню готовність (позитивну установку) до дії. Якщо у індивіда сформувалися позитивні ціннісно-нормативні орієнтації щодо політичних процесів, то його участь в політиці буде носити регулярний характер. Якщо ж індивід розчарований в політичних лідерах або не вірить, що від його участі в політиці щось залежить, його включеність в політичні процеси буде мінімальною як на загальному так і на локальному рівні.

Соціально-демографічні характеристики політичної участі громадян. Серед них називаються вік, дохід, освіту, національність, місце проживання і деякі інші. Однак більшість дослідників до основних соціально-демографічних факторів політичної участі найчастіше відносять рівень доходу, освіта та вік суб'єктів. Вважається – чим більш освічений громадянин, тим більше він цікавиться політикою; освіта визначає і велику ймовірність того, що громадянин буде політично активний. Віковий аспект впливає на характер політичної участі більш складним чином. Зрозуміло, що політична поведінка молодого покоління багато в чому відрізняється від поведінки, властивої більш старших вікових груп. З одного боку, молодь є менш активною в політиці в порівнянні зі старшим поколінням, з іншого – молоді люди проявляють велику схильність до протестної і нелегітимної політичної діяльності. Разом з тим всередині молодіжного середовища спостерігаються різновекторні тенденції: частина юнаків і дівчат намагаються об'єднатися і вирішити свої проблеми в основному шляхом протесту, частина активно йде в політику, прагнучи представляти свої інтереси в органах влади, але в той же час значне число молодих людей взагалі не бере участь в політичному житті. У зв'язку з цим проблеми політичної участі молоді вимагають більш детального розгляду [3].

Отже, ступінь активності і форми політичної участі громадян на локальному

Збірник наукових праць

рівні залежить від багатьох факторів, що можуть визначатися конкретною ситуацією, в якій вони знаходяться. Ці ситуації можуть бути пов'язані зі зміною статусу або відчуттям загрози своїм соціальним становищем. Люди можуть потрапляти в скрутні економічні або соціальні ситуації, що вимагають політичних дій. Якщо влада не може або не хочуть вирішувати проблеми громадян, це може привести до збільшення протестної і неконвенціональної політичної участі. В інших випадках людина може отримувати доступ в політичні структури або заражатися політичними ідеями. Тоді способи реалізації ним свого потенціалу в різних сферах політичного життя будуть залежати від характеру цих ідей. Таким чином, різне поєднання розглянутих нами факторів призводить до активізації або загасання тих чи інших форм політичної участі.

Джерела та література

1. Алмонд Г. Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf (дата звернення: 27.02.2021)
2. Алмонд Г. Верба С. Гражданская культура : демократические установки в пяти странах. Москва, 2014. 500 с.
3. Лендъел М.О. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи. *Наукові записки Ужгородського національного університету* Серія : Політологія. Соціологія. Філософія. 2009. № 12. С. 27-41. URL: <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=11505291030671810411&btnI=1&hl=ru> (дата звернення: 27.02.2021)
4. Мельник В.Р. Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. політичних наук : 24.00.02. Львів, 2017. 19 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/aref_melnyk.pdf (дата звернення 27.02.2021)
5. Ольшанский Д.В. Политическая психология. СПб.: Питер, 2002. 576 с.
6. Рудич Ф. Політичний режим в Україні : спроба політологічного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 3-13
7. Слюсаревський М. Політична участь як особливий «зріз» політичної поведінки. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 8-18. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/sliusarevskiy_politychna.pdf (дата звернення: 26.02.2021)